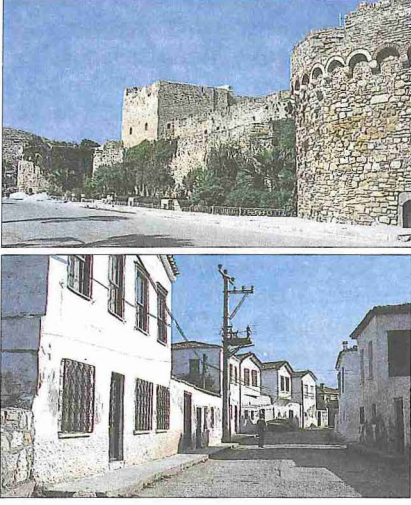

ÇEŞME

Çeşme'nin eski evlerinden ve surlarından bir görünüşü

ya Çelebi'nin bildirdiğine göre 150 ev, kırk dükkân, bir cami, üç mescid, Makbul İbrâhim Paşa'ya ait bir imaret, bir hamam, bir han ve kitâbesinde "hoşâbâd" (914 [?]) şeklinde tarih düşülmüş, çevresi 700 adım olan bir kale ile bu kalenin içinde 185 kadar muhafız, bir dizdar ve elli ev bulunuyordu. Girit'in fethi (1669) sırasında Venediklilerle yapılan savaşlarda Osmanlılar burayı bir deniz üssü olarak kullandılar. 1694'te Venediklilerin'in Sakız adasını işgali üzerine adadaki müslüman halk Çeşme'ye sığındı; beş ay sonra adanın geri alınışı esnasında burası yine üç olarak kullanıldı ve harekâtta önemli rol oynadı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de cereyan eden Osmanlı-Rus deniz savaşları sırasında Türk donanmasının yakılması olayı da (1770) burada meydana geldi (bk. ÇEŞME VAK'ASI).

Çeşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1831 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımı sırasında merkezi İzmir olan Sığla sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1850'de bu sancak İzmir sancağı adını alınca Çeşme de İzmir'e bağlanmış oldu. 1890 yılında kaza merkezinde 2454 ev bulunuyor ve burada 5095'i erkek, 4776'sı kadın olmak üzere toplam 9871 kişi yaşıyordu. Alaçatı, Çiftlikaltı nahiyeleleri ve bütün köyleriyle birlikte kazanın tamamının nüfusu ise Rum, yahudi ve diğer yabancılarla birlikte 30.706 idi. Kaza merkezinde 381 dükkân, beş mağaza, on sekiz fırın, iki hamam, on üç değirmen, iki yağhâne, dört cami, bir mes-

cid, bir Rifâi tekkesi, beş kilise, bir havra, bir kütüphane ve dördü müslümanlara ait olmak üzere dokuz mektep bulunuyordu.

17 Mayıs 1919'dan 18 Eylül 1922'ye kadar Yunan işgalinde kalan Çeşme, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de İzmir'e bağlı bir ilçenin merkezi olarak devam etti. Cumhuriyet'in başlarında 1927 yılında 3214 olan nüfusu bazı iniş ve çıkışlar gösterdikten sonra ilk defa 1975 sayımında 5000'i aşabildi (5284). Bu sayı 1985'te 10.124 ve 1990'da da 20.622 oldu. Türkiye'nin turizm bakımından en canlı yörelerinden birinde bulunan Çeşme'nin nüfusu yaz aylarında şehre gelenlerle çoğalır ve resmî nüfus sayısının çok üstüne çıkar.

Çeşme'de bugün mevcut başlıca tarihî binalar, restore edilen kalesi ve içindeki cami ile kale yakınındaki XVIII. yüzyıla ait bir kervansaray ve XIX. yüzyıla ait üç camiden ibarettir. Ayrıca çoğunluğu XVIII-XIX. yüzyıllarda inşa edilmiş on altı çeşmesi vardır. Bunlardan başka ilçede Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya ait bir âbide ile kale içinde 1965 yılında açılan bir de silâh müzesi bulunmaktadır. 82 kilometrelik bir kara yoluyla İzmir'e bağlı olan Çeşme'nin önünde gemilerin yanaşmasına uygun bir rıhtım vardır. Halk daha çok tarım, balıkçılık ve süngerçilikle uğraşır; çevresinde yetiştirilen başlıca ürünleri üzüm, zeytin, tütün, anason ve narenciye teşkil eder. Modern deniz tesislerine sahip geniş plajı, yakınındaki İlica ve Şifne kaplıcaları ile çamur banyoları ve civardaki Antikçağ eserleri Çeşme'nin turizm bakımından gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Çeşme'nin merkez olduğu Çeşme ilçesinin merkez bucağından başka Alaçatı adlı bir bucağı daha vardır. Yüzölçümü

260 km² olan ilçenin 1990 sayımına göre nüfusu 29.463, nüfus yoğunluğu ise 113 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Pirî Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpagot — Fevzi Kurdoğlu), İstanbul 1935, s. 162-163; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 81-82; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 107-109; Naimâ, *Tarih*, IV, 113; Râsîd, *Tarih*, II, 270-271; Enverî, *Düstürnâme*, s. 20-33; İbrâhim Cavid, *Aydın Vilâyetine Mahsus Sâlnâme (1308)*, İzmir 1308, s. 120, 407, 426-431, 570-571; Texier, *Küçük Asya*, II, 273; Uzuncarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 78, 79, 104-105, 112, 119; a.m.f., *Osmanlı Tarihi*, I, 66; III/1, s. 7, 218, 222, 576-579; Himmet Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946, s. 32-35, 97-98, 100-102; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları, I. Kısım: Cumhuriyet Devri*, İstanbul 1970, s. 90-92; Cevdet Bayburtluoğlu, *Erythrai*, Ankara 1975; Rukiye Yaran, *Çeşme - Karaburun - Seferihisar - Urla Yarımadası*, İzmir 1983, s. 3; Suraiya Faroqhi, *Towns and Towns of Ottoman Anatolia 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 114-115, 313; Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", *TAD*, IV/6-7 (1968), s. 173-199; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Çeşme", *İA*, III, 386-388; Cl. Huart — [Fr. Taeschner], "Çeshme", *EF*² (İng.), II, 26.

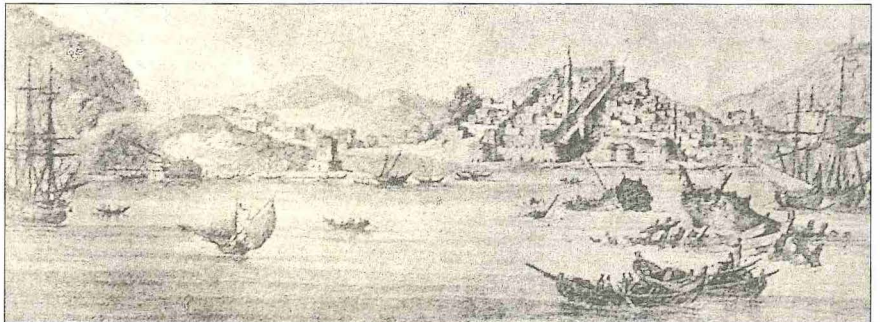

MÜNİR AKTEPE

ÇEŞME VAK'ASI

Akdeniz'de faaliyet gösteren Rus donanmasının 1770'te Çeşme Limanı önlerinde Osmanlı donanmasını yaktığı deniz savaşı.

1770 yılı başlarında Mora Rumları'nı ayaklandırmak için Amiral Spiridof ve İngiliz Amiral Elphinston kumandasındaki Rus donanması İngilizler'in desteğiyle Akdeniz'e açılmış ve Mora yarımadası açıklarında faaliyet göstermeye başlamıştı. Aynı yılın ilkbaharında Avrupa üzerinden kara yolu ile Akdeniz'e inen

Çeşme Vak'ası'nı tasvir eden bir gravür (Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman*, Paris 1842, I, 152)

Rus generallerinden Alexis Orlof ile kardeşi Theodore Orlof'un katılmasıyla daha da güçlenen Rus donanması, Mora Seraskeri Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya yardım maksadıyla Anabolu'ya (Nauplion) gönderilen Kaptanıderyâ Hüsameddin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasını, Anabolu Limanı ağzında ve Suluca (Hydra) adası önlerinde başarısızlığa uğrattı. Geri çekilen Osmanlı donanması Terme, Şıra ve Paros adaları yoluyla Sisam Boğazı'ndan geçerek Çeşme'nin kuzeyinde bulunan Koyun adaları önüne geldiğinde burada tekrar Amiral Spiridof idaresindeki Rus donanması ile karşılaştı. Bunun üzerine Osmanlı donanması 11 Rebiülevvel 1184 (5 Temmuz 1770) tarihinde Çeşme Limanı'nın kuzeyi ile Toprak adasının güneydoğusunda yarım ay şeklinde savaş düzenine girdi. Ancak çarpışma sırasında Osmanlı donanmasının sağ kanat kumandanı Cezayirli Hasan Bey'in (Paşa) gemisiyle Amiral Spiridof'un kalyonu yanmaya başladığından ateşin kendilerine sıçramasından korkan diğer Rus ve Türk gemileri savaş alanından uzaklaştılar.

Rus donanması Çeşme Limanı açıklarında dolaşırken Osmanlı donanması, Cezayirli Hasan Bey'in muhalefetine rağmen Kaptanıderyâ Hüsameddin Paşa ve Rodos Beyi Câfer Bey tarafından manevra imkânı olmayan bir yere, Çeşme Limanı'nın içine sokuldu ve sahile yerleştirilen topların himayesinde Ruslar'a karşı bir müdafaa savaşına hazırlandı. Bu fırsattan istifade eden Ruslar 6 Temmuz günü hemen Çeşme Limanı'nın ağzını kapatıp, liman içine ateş kayıkları saldılar ve birbirine çok yakın vaziyette demirlemiş bulunan Osmanlı donanmasına ait otuz kadar gemiyi ateşe verdiler. 7 Temmuz sabahı Osmanlı donanmasından yalnızca Kaptanıderyâ Hüsameddin Paşa'nın baştardası Sakız adasına kaçarak kurtulabildi. Ayrıca Osmanlılar 5000 civarında da asker kaybettiler. Meşhur Türk kaptanlarından Câfer Bey ile Cezayirli Gazi Hasan Bey yaralı olarak Çeşme-İzmir kara yolu ile İstanbul'a geri döndüler. Hüsameddin Paşa kaptan-ı deryalıktan azledildi. Rus Kraliçesi II. Katerina bu savaşta başarı gösteren generallerinden Alexis Orlof'a Çeşmeski (Çeşmeli) unvanını vermiş ve bu savaşın hâtrısına Rusya'da bir de zafer âbidesi diktirmiştir.

Osmanlı donanmasının imhası üzerine Rus filosu Akdeniz ve Ege'de daha

rahat bir şekilde faaliyetlerini sürdürme imkânı elde etmiş, korumasız kalan Çanakkale Boğazı'nı abluka altına almış ve İstanbul'u tehdit etmeye başlamıştır. Ancak mükemmel şekilde tahkim edilen Çanakkale Boğazı'nı geçmeye cesaret edemeyen Rus filosu Limni'ye asker çıkartmak ve kalesini kuşatmakla yetinmiş, fakat Cezayirli Hasan Bey imdadına yetişerek burayı kurtarmıştır. Ruslar'ın ilân ettikleri abluka Osmanlı ticaretini kısmen zarara uğratmaktan başka önemli bir netice vermemekle birlikte Rus filosunun Osmanlı donanmasının tahribinden sonra 1774'e kadar Akdeniz'de ve Ege'de gösterdiği faaliyetler Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından önemli bir âmil olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Çakerî İsmâil, *Gazavât-ı Cezâyirli Gazi Hasan Paşa*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2419/1, vr. 9^a-b; Vâsîf, *Târih*, Bulak 1246, II, 48-49; Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârih* (Aktepe), II/B, s. 30-32; Ferâizizâde, *Güşen-i Maârif*, İstanbul 1252, II, 1590-1591; Hammer, *HEO*, XVI, 252; Cevdet, *Târih*, I, 159; IV, 50; IX, 150; Fevzi Kurtoğlu, *1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul 1942, s. 21-30; *Çeşme Deniz Muhârebesi Fâciası ve Akdeniz'de İlk Rus Donanması (Bir İngiliz Deniz Subayının Hâtıratları)* (trc. Ali Rıza Seyfi), İstanbul 1943, s. 1-30; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 48 vd.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 400-401; R. C. Anderson, *Naval Wars in the Levant*, Princeton 1952, s. 286 vd.; TA, XI, 471; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Çeşme", *İA*, III, 387-388.

M. MÜNİR AKTEPE

ÇEŞMİBÜLBÜL

(چشم بلبل)

XIX. yüzyılda İstanbul'da yapılan
çizgili cam eşya için
kullanılan bir tabir

(bk. CAM).

ÇEŞMİZÂDE MUSTAFA REŞİD

(ö. 1184/1770)

Vak'anüvis ve şair.

Kadı Mehmed Said Efendi'nin oğludur. Büyük dedesi, IV. Murad devri kazaskerlerinden Çeşmi Mehmed Efendi'dir. İstanbul'da doğdu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülâzımlık pâyesini aldıktan sonra 1153'te (1740-41) müderris oldu (Hüseyn Râmiz, vr. 45^a). Gerek şiir ve inşâdaki kudreti, gerekse güzel ahlâkı ile dikkati çekti; dört defa kazasker tezkireciliği, dört defa da askerî kassâmlık

yaptı. Aralık 1750'de Vâlide Sultan Medresesi, Nisan 1754'te Receb Paşa Medresesi müderrisliğine tayin edildi. Vasâf Abdullah Efendi'nin şeyhülislâmiği sırasında (12 Ocak - 7 Haziran 1755) meşihat mektupçuluğuna getirildi; Temmuz 1763'te Piyâle Paşa Medresesi müderrisliğine nakledildi.

Seyyid Mehmed Hâkim'in istifasından sonra 3 Aralık 1766'da vak'anüvisliğe tayin edilen Mustafa Reşid, bir buçuk yıldan fazla bir süre bu görevde kaldı. Temmuz 1768'de Kariye Hankahı'na, ardından İsmihan Sultan Medresesi ve Kütüphanesi'ne, Temmuz 1770'te de Süleymaniye Dârülhadisi müderrisliğine getirildi. Böylece ilmiye mertebelerini tamamlayan Çeşmizâde, mahreç* kadılıklarından birine tayin edilmeyi beklerken aynı yılın 20 Kasımında vefat etti. "Mâte Mustafâ Reşid" ibaresi ölümüne düşürülen tarihlere dendir.

Çağdaşlarından Hüseyin Râmiz tarafından, "şiirde Veysî'yi kiskandıracak, inşâda ise Nergisî'yi hayrete düşürecek mertebede olduğu" belirtilen Çeşmizâde'nin bazı gazel ve beyitlerine şuarâ tezkireleriyle şiir mecmualarında rastlandığı gibi genellikle devrinin vüzerâ ve ulemâsı için kaleme alınmış kaside ve tarihlerle gazel, tahmis ve tazminlerini ihtiva eden bir de divanı vardır. Bunun şairin el yazısıyla yazılmış olan nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (TY, nr. 8).

Çeşmizâde'nin asıl şöhreti, vak'anüvis sıfatıyla kaleme aldığı *Çeşmizâde Târîhi* diye meşhur eserinden gelir. Müellifin vak'anüvis olarak tayin edildiği 1 Receb 1180'den (3 Aralık 1766) itibaren III. Mustafa'nın kızı Hatice Sultan'ın doğum tarihi olan 27 Muharrem 1182'ye (13 Haziran 1768) kadar cereyan eden hadiseleri içine alan eserin başlıca konu başlıklarını Hicaz'a mevâcib ve surre gönderilmesi, donanmanın Akdeniz'e çıkıp dönmesi, tefsir ve mevlid toplantıları, bayramlaşma törenleri, padişahın kışlık ve yazlık saraylara gitmesi, sarayla ilgili doğum ve düğün merasimleri gibi olaylar teşkil eder. Bunların yanında sık sık vuku bulan tayinler, yangınlar, inşâ hareketleri, Gürcistan, Hicaz, Kıbrıs ve Mısır'da ortaya çıkan ihtilâllerin bastırılması, eşkıya takibi vb. olaylar da *Çeşmizâde Târîhi*'nin diğer konularını meydana getirir. Mustafa Reşid Efendi, eserinin özellikle eyaletlerle ilgili olaylarını devlet merkezine gönderilen arzılardan ve valilere